

Norbert Mendecki

Ziemia Święta w III wieku po n. Chr. - działalność amoreitów

Collectanea Theologica 55/4, 39-46

1985

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ks. NORBERT MENDECKI, WIEDEN

ZIEMIA ŚWIĘTA W III WIEKU PO N. CHR. — DZIAŁALNOŚĆ AMOREITÓW

Trzeci wiek po n. Chr. przynosi pogłębiający się upadek autorytetu cesarzy rzymskich. Tron cesarski zdobywają coraz częściej ulubieńcy legionów z Azji i Afryki. Oni to wzbogacili wydatnie panteon rzymski wprowadzając nowe religijne kultury wschodnie i nowe obyczaje dla Rzymian. Wzrasta synkretyzm religijny, torując drogę późniejszemu tryumfalnemu pochodowi chrześcijaństwa¹. W latach 195—235 rządziła w Rzymie dynastia Sewerów. Cesarze tego okresu byli przychylnie nastawieni do Żydów. Np. w Galilei powstały liczne synagogi. Świadczy to również o polepszeniu się sytuacji gospodarczej Żydów galilejskich².

W r. 212 cesarz Karakalla (211—217) wydał tzw. *lex Antonina de civitate*³. Na mocy tego dekretu mieszkańcy prowincji otrzymali rzymskie prawo obywatelskie. Ten przywilej był jednak związany z większymi opłatami podatkowymi. Największe opłaty ponosili członkowie rad miejskich, gdyż ci z własnej kieszeni musieli uiścić wydatki dla własnych wspólnot. A że owe obciążenia finansowe były znaczne, świadczy fakt, że rabbi Jochanan (połowa 3 wieku) radził kandydatowi na urząd miejski raczej uciec czym prędzej za Jordan, aniżeli objąć ów zaszczytny urząd: „Jeśli cię wybiorą radnym, niech będzie Jordan twoją granicą” (*jSanh VIII, 2,26a—b*)⁴.

Rolnicy palestyńscy zmuszeni byli do uprawy roli w roku szabatowym (*Szemita*), gdyż i w tym roku trzeba było żywić stacjonujące wojska rzymskie w Palestynie, na co zezwalali rabbiowie, między innymi rabbi Janinaj, uczeń rabiego Jehudy ha-Nassi. Należy też przypuszczać, że Żydzi po otrzymaniu prawa obywatelstwa rzymskiego zmuszeni byli do służby wojskowej, albo — jeśli tej służby nie podjęli — do specjalnego podatku wojskowego (*aurum tironicum*)⁵.

Przychylnie nastawiony był do Żydów cesarz Aleksander Se-

¹ S. Dubnow, *Die Geschichte des jüdischen Volkes im Orient*, III, Berlin 1926, 143.

² G. Stemberger, *Das klassische Judentum. Kultur und Geschichte der rabbinischen Zeit (70 n.Chr. bis 1040 n.Chr.)*, München 1979, 24—25.

³ H. Graetz, *Geschichte der Juden vom Untergang des jüdischen Staates zum Abschluss des Talmud*, Leipzig 1908, 207.

⁴ G. Stemberger, *dz. cyt.*, 25.

⁵ S. Dubnow, *dz. cyt.*, 144.

werus (222—235)⁶. W jego prywatnej kaplicy (*lararium*), w której codziennie rano modlił się, stały figury bogów, czczonych przez różne narody, między innymi stała tam figura Abrahama i Chrystusa. Od Żydów albo od chrześcijan zapożyczył cesarz powiedzenie: „Nie czyn drugiemu, co tobie niemiło” (*quod tibi fieri non vis alteri ne feceris*). To powiedzenie Hilela powtarzał często cesarz wobec własnych urzędników, a nawet kazał umieścić go na szczycie własnego pałacu oraz na innych okazałych domach rzymskich. W czasie wyprawy przeciwko Persom, Aleksander Sewerus zetknął się bezpośrednio z reprezentantami narodu żydowskiego, z patriarchą i ze starszyzną. Przychylnie nastawienie cesarza do Żydów nie spodobało się mieszkańcom Antiochii i Aleksandrii, którzy nazwali nawet cesarza *syrus archisynagogus et archiereus* (syrjski przewodniczący synagogi i arcykapłan)⁷.

W latach 235—285 po n. Chr. w Rzymie panowało bezprawie. Dopiero Dioklecjan (285—305 po n. Chr.)⁸ zabrał się energicznie do ratowania upadającej religii państwowej. Doszło do wielkich prześladowań chrześcijan, gdyż tych cesarz uważał za współwinych rozkładu religii państwowej. Żydów oszczędzono, a w czasie pobytu w Palestynie cesarz przyjął delegację Żydów na czele z patriarchą Jehudą II albo Jehudą III i słuchał ich prośb (w r. 286 i później).

W drugiej połowie trzeciego wieku zauważa się powolny proces zaludnienia Palestyny, która „świeciła pustkami” od czasów powstania Bar Kochby (132—135 po n. Chr.). W tym czasie powstały akademie rabinackie w Cezarei, w Lyddzie i w innych miastach. Pomimo istniejącego zakazu coraz częściej Żydzi odbywali pielgrzymki do Jerozolimy, na której gruzach wzniesiono pogańskie miasto Aelia Capitolina. Tutaj oplakiwano tragiczny los narodu, o czym wspomina chrześcijański pisarz Orygenes, pisząc: „O, Judejczyku, jeżeli przyjdiesz do ziemskiego miasta Jerozolimy, którą zburzono i zamieniono w kupę gruzu, nie płacz jak dzieci, ale szukaj raczej niebieskiego Jerusalem”⁹. Pod koniec trzeciego wieku pielgrzymki do miasta świętego były czymś normalnym, a nawet przypuszcza się, że osiedliła się tam mała grupa żydowska.

1. Patriarchowie w Tyberiadzie

W tym czasie panował w Zippora Gamaliel III (210—230 po n. Chr.), syn Jehudy ha-Nassi¹⁰. Od Gamaliela III pochodzą sentencje, zachowane w Pirke Abot II, 2—3¹¹. Nie dorównywał on

⁶ H. Graetz, *dz. cyt.*, 221.

⁷ S. Dubnow, *dz. cyt.*, 145.

⁸ E. Davis, *Diocletian, Gaius Valerianus*, w: *Encyklopaedia Judaica*, VI, Jerusalem 1971, 60.

⁹ S. Dubnow, *dz. cyt.*, 147.

¹⁰ E. Davis, *Gamaliel, Rabban*, w: *Encyklopaedia Judaica*, VII, *dz. cyt.*, 295—299, *szczeg.* 298.

swemu ojcu w mądrości i w kierowaniu administracją. Dopiero jego syn Rabbi Jehuda II Nessia (= forma aramejska Nassi) podniósł znaczenie patriarchatu. On to przeniósł stolicę patriarchatu z Zippora do Tyberiady, gdzie pozostanie przez prawie 200 lat siedzibą i duchowym centrum żydostwa¹². W Cezarei znajdowała się rezydencja namiestnika cesarza. Pomiedzy Tyberiadą a Cezareą istniały daleko idące przyjazne kontakty, a Rzymianie zostawili patriarsze większą swobodę w zarządzie wspólnotą żydowską.

W latach 231—233 po n. Chr. doszło do spotkania w Palestynie pomiędzy Aleksandrem Sewerusem a Jehudą II. On sam albo jego wnuk Jehuda III spotkał się z cesarzem Dioklecjanem w Palestynie. Owe stosunki z władzami rzymskimi wpłynęły na styl życia patriarchów, którzy coraz bardziej przyjmowali zwyczaje rzymskie (w rodzinach patriarchów rozmawiano po grecku i czytano literaturę i filozofię grecką)¹³.

Jehuda II Nessia próbował zreformować życie gospodarcze. Żydom zakazane było dotychczas kupno środków żywnościowych u handlarzy pochodzenia nieżydowskiego. Jehuda II wydał zezwolenie na zakup oliwy u nieżydowskich handlarzy. To przedsięwzięcie spotkało się z ostrą krytyką ze strony uczonych w prawie i zahamowało dalszą reformę gospodarczą patriarchy.

Niemalą troską otoczył Jehuda II szkolnictwo żydowskie. Starał się o rozszerzenie wiedzy religijnej wśród szerokich mas społeczeństwa żydowskiego. On też wysłał sławnych uczonych do poszczególnych miast z zadaniem przekonania mieszkańców o doniosłości szkolnictwa dla dzieci i młodzieży żydowskiej.

Celem podkreślenia swojej władzy, patriarcha mianował osoby sędziów i nauczycieli w gminach żydowskich. Nierzadko jednak owa nominacja miała charakter jawnego przekupstwa, co zarzucano patriarsze. W celu zapobiegania dalszym nadużyciom, członkowie Sanhedrynu postanowili, że mianowanie sędziów odbyć się może jedynie za zgodą owego kolegium. Nauczyciele w prawie zarzucali też patriarsze zwiększenie podatku przeznaczzonego na potrzeby dworu. Nierzadko dochodziło do konfliktów. Kiedy Jehuda II narzucił podatek uczonym w Piśmie w celu naprawienia murów miejskich oraz utrzymanie straży miejskiej, ci zaoponowali radykalnie przeciwko tej decyzji na czele ze słynnym rabbinem Resz-Lakisz. Po długich utargach, konflikt został załagodzony. Podobne starcie pomiędzy Rabbi Jose a patriarchą, dotyczące wysokich danin na rzecz dworu, zostało pokojowo zakończone, dzięki wspaniałości oraz woli pojednania Jehudy II. Tłem podobnych kon-

¹¹ D. Hoffmann, *Ordnung Nesikin*, IV, w: *Mischnajot. Die sechs Ordnungen der Mischna*, Basel 1968, 332—333.

¹² M. Avi-Yonah — A. J. Brauer — E. Orni, *Tiberias*, w: *Encyclopaedia Judaica*, XV, dz. cyt., 1130—1135, szczeg. 1132.

¹³ S. Dubnow, dz. cyt., 149.

fliktów było przybierające na sile znaczenie polityczne patriarchy, niejako w opozycji do władzy duchowej, reprezentowanej przez krąg uczonych w Prawie.

Za następców Jehudy II, Gamaliela IV i Jehudy III (ok. 286—330 r. po n. Chr.) zaznaczył się powolny upadek znaczenia patriarchatu¹⁴. Talmud milczy o tym okresie. Z tego czasu pochodzi jedynie zwyczaj wysyłania przez patriarchę pełnomocników do obcych krajów w celu zbierania kolekty na dwór w Tyberiadzie. Na początek czwartego wieku przypada wielki kryzys w państwie rzymskim oraz początek chrześcijaństwa jako religii państwowej.

2. Amoreici

Po zakończeniu redakcji Miszny przez Jehudę ha-Nassi pracowano nadal w dwóch kierunkach:

1. zbierano pozostałą ustną tradycję, która „nie zmieściła się” w Misznie (tzw. zbieracze),

2. interpretowano i pogłębiano Misznę (tzw. interpretatorzy).

Nie wszystkie *halachoth* weszły w obręb Miszny, gdyż niektóre przeoczył Jehuda ha-Nassi, inne były dla niego mało przekonujące, jeszcze inne zbyt szczegółowe i zawiłe, nie pasujące do prostego, lakonicznego stylu Miszny. Zbieraniem tych pozostałych *halachoth* zajęli się rabbi Chija, Uszaja, Abba-Areka i inni. Owi „zbieracze” stworzyli nowe dzieła, które znamy jako *Barajta* (na zewnątrz znajdujące się *halachoth*) oraz *Tosefta* (uzupełniająca *halachoth* albo paralelna *misznajoth*). Ostateczna redakcja *Tosefty* nastąpiła w późniejszym czasie. *Barajta* jako osobne dzieło nie zachowała się jednak do naszych czasów. Poszczególne cytaty z Barajty rozsiane są po całym Talmudzie Palestyńskim i Babilońskim, tzn. interpretatorzy Miszny tworząc tzw. Gemarę czerpali cytaty z Barajty. Dlatego też wszędzie tam, gdzie zaczyna się cytat w Gemarze od słów *tanu rabbanan* (tak uczą nasi mistrzowie) albo krócej *tanu* (oni uczą) mamy do czynienia z *Barajtą*.

Druga grupa uczonych (tzw. amoreici)¹⁵ zajęła się interpretacją Miszny. Ich dzieło nazywamy Gemarą. Podobnie jak tanaici w 1—2 w. po n. Chr. interpretując świętą Torę, stworzyli Misznę (nazwaną „drugą Torą”), tak amoreici komentując Misznę, stworzyli Gemarę¹⁶. Trzeba przy tym zaznaczyć, że Miszna jako komentarz do Tory stała się dziełem bardziej skomplikowanym, aniżeli sama Tora. Jeszcze większe skomplikowanie przyniosła Gemara, jako komentarz do Miszny. W Gemarze, dziele amoreitów, znajdują się:

¹⁴ S. Dubnow, *dz. cyt.*, 152—153.

¹⁵ S. Sarai, *Amoraim*, w: *Encyklopedia Judaica*, II, *dz. cyt.*, 865—875.

¹⁶ W ten sposób powstał Talmud, składający się z Miszny i Gemary.

a. wyjaśnienia krótkich, lapidarnych, często wieloznacznych sformułowań Miszny;

b. motywacje doktryny Miszny na sposób logiczny albo poprzez odpowiedni cytat z Tory;

c. próby „synchronizacji” tekstu Miszny z uzupełniającym tekstem Barajty;

d. próby wysunięcia teoretycznych i praktycznych wniosków z owych dyskusji.

Pierwsi amoreici byli uczniami Jehudy ha-Nassi. Oni to po śmierci wielkiego mistrza założyli własne szkoły w Galilei, Judei i Babilonii. Działalność starszych amoreitów przypada na czasy patriarchy Gamaliela III, działalność młodszych na czasy patriarchy Jehudy II. Głównym reprezentantem pierwszej grupy był rabbi Chanina bar Chama¹⁷. Po śmierci Jehudy ha-Nassi objął rabbi Chanina urząd przewodniczącego akademii w Zippora. Był on wiernym współpracownikiem patriarchy Gamaliela III, któremu oddawał wielkie usługi naukowe, gdyż temu brakowało ogromu wiedzy, jaka cechowała jego ojca, Jehudę ha-Nassi.

W badaniach naukowych brał Chanina bar Chama za punkt wyjścia twierdzenie Miszny, powołując się przy tym często na autoritet samego Jehudy ha-Nassi, którego poglądy naukowe dobrze znane były Chaninie. Oprócz licznych *halachoth* zachowały się w Talmudzie jeszcze niektóre filozoficzno-moralne sentencje. Na przykład problem wolności woli człowieka ujął Chanina w takim sformułowaniu: „wszystko spoczywa w Bożej ręce, oprócz bojaźni Bożej”¹⁸ (tzn. wszystko jest z góry przeznaczone oprócz moralnych działań, które pozostawiono człowiekowi do dowolnego wyboru).

Chanina słynął też z wiedzy o ziołach leczniczych, był jednak zawziętym wrogiem wszelkiej magii i cudownego leczenia. Razem z innym uczonym Jozua ben Lewi został Chanina przyjęty na audiencji u namiestnika w Cezarei. Obydwaj uczeni zrobili wielkie wrażenie na namiestniku, który zapytany o powód zachwytu wobec dwóch żydowskich uczonych, miał rzekomo powiedzieć: „Ci objawili mi się jako anielskie postacie”¹⁹.

Jozua ben Lewi posiadał własną szkołę w Lyddzie na południu Palestyny (tj. w Judei)²⁰. Ta wzmianka świadczy o ponownym, chociaż jak na razie minimalnym zaludnieniu świecącej dotychczas pustkami Judei. W szkole Jozuy pracowała grupa uczniów Jehudy ha-Nassi. On sam uważał siebie za przedstawiciela patriarchy w południowej Palestynie, obsadzając osobiście urzędy rabbinów i sę-

¹⁷ H. Graetz, *dz. cyt.*, 232.

¹⁸ S. Dubnow, *dz. cyt.*, 155—156.

¹⁹ S. Dubnow, *dz. cyt.*, 156.

²⁰ Z. Kaplan, *Joshua ben Levi*, w: *Encyclopaedia Judaica*, X, *dz. cyt.*, 282—284.

dziów w gminach żydowskich. Od czasu do czasu podejmował Jozua podróże do Cezarei, do namiestnika cesarza w sprawach dotyczących gmin żydowskich południowej Palestyny. Można nawet przypuszczać, że był w Rzymie. O jego pobycie w stolicy cesarstwa opowiadają dwie legendy: jedna mówi, że Jozua spotkał Mesjasza w bramie miasta siedzącego pośród nędzarzy, otrzymał też widzenie, że Mesjasz dopiero wtedy objawi się całej ludzkości, jeżeli ta czynić będzie sprawiedliwość. Druga legenda opowiada, że Jozua widział w Rzymie, jak owijano marmurowe filary dywanami, ochraniając je w ten sposób przed deszczem i słońcem, podczas gdy żebracy przewijali się przez miasto, przykrywając szmatami półnagie ciała. Z wrażenia zawołał Jozua słowami psalmu 36, 7 (parafraza): „Twoja łaska rozciąga się aż do potężnych skał, Twoja okropność sięga aż do głębokiej przepaści”, to znaczy Rzym troszczy się przesadnie o kamienie, nie troszczy się jednak o ludzi, żyjących w skrajnej nędzy²¹. W Średniowieczu uchodził Jozua ben Lewi za twórcę apokalipsy, opisującej jego doświadczenia w raju i w piekle (*Maasse de Rabbi Jozua ben Lewi*).

Najwybitniejszym przedstawicielem młodej grupy amoreitów z trzeciego wieku po n. Chr. był rabbi Jochanan bar Napacha (ok. 230—286 r. po n. Chr.), uczeń rabiego Jannaja, Chaniny i Uszaji²². Jochanan chlubił się tym, że jako dziecko siedział w „siedemnastym rzędzie” na wykładach słynnego Jehudy ha-Nassi, oczywiście nic nie rozumiejąc ze sławnych dysput. W młodym wieku żył w nędzy. Nic więc dziwnego, że porzucił studium Tory i zajął się handlem. Wkrótce sprzedał jednak własną posiadłość wiejską i poświęcił się na powrót studium Tory, zakładając szkołę w Tyberiadzie, za czasów Jehudy II Nessia, który przeniósł stolicę patriarchatu z Zippora do Tyberiady. W Zippora działał mistrz Jochanana, Chanina, przewodniczący tamtejszej akademii, z którym Jochanan nie mógł się zgodzić co do egzegezy Miszny. Tutaj w Tyberiadzie był on nie tylko samodzielnym kierownikiem własnej szkoły, ale także „prawą ręką” młodego patriarchy. Dlatego też otrzymał przydomek „Jochanana z domu patriarchy” (*debe Nessia*)²³.

Jak kiedyś rabbi Akiba stał na szczycie tanaitów, tak Jochanan na czele amoreitów. On to był głównym twórcą Talmudu Palestyńskiego. Miszna stanowiła dla niego drugą Torę. Dlatego też starał się każde jej wyrażenie dogłębnie zinterpretować. Z owych interpretacji wyciągał naukowe i praktyczne wnioski. Przy tym posługiwał się często Barajtą. W wypadkach, gdzie były w Misznie przedstawione poglądy tanaitów często sprzeczne ze sobą, postawił regu-

²¹ S. Dubnow, *dz. cyt.*, 156.

²² E. Davis, *Jochanan ben Nappaha*, w: *Encyclopaedia Judaica*, X, *dz. cyt.*, 144—147.

²³ S. Dubnow, *dz. cyt.*, 158.

ły, umożliwiające znalezienie właściwego twierdzenia. Jego wielkie zamiłowanie do wiedzy spowodowało, że wielkie zastępy uczniów i słuchaczy nie tylko z Palestyny, ale także z dalekiej Babilonii przybywały gromadnie do Tyberiady. Razem z patriarchą Jochanan uporządkował liturgię synagogalną. Miał też wielkie zamiłowanie do mądrości greckiej i zezwalał nawet w pewnych wypadkach na naukę języka greckiego. Był on jednak zawziętym wrogiem Rzymu, który porównywał do dzikiego zwierzęcia apokalipsy Daniela: żelazne zęby i miedziane pazury potwora miały zniszczyć narody ziemi.

Współpracownikiem Jochanana w pracy nad Miszną był jego szwagier Szymon ben Lakisz, nazwany krótko Resz Lakisz²⁴. W młodości swej wędrował Resz Lakisz od miejscowości do miejscowości szukając pracy. Nawet pracował w cyrku przy zwierzętach, gdyż posiadał nieprzeciętną siłę fizyczną. Jochanan, dawny kolega szkolny Resz Lakisza, wyratował go w końcu z niedoli, dając mu za żonę własną siostrę o nieprzeciętnej urodzie. Od tego czasu datuje się też początek jego kariery naukowej. W akademii Jochanana odgrywał Resz Lakisz wielką rolę, ale nie był w stanie założyć własnej szkoły. Często mówił: „Jeśli jeden jedyny dzień pozostaniesz niewierny nauce, odpłaci ci się ona niewiernością w dwójnasób”²⁵.

Resz Lakisz słynął też z pewnych śmiałych sformułowań (wolnomyślicielstwo!). Dla przykładu uważał, że Księga Hioba jest tylko parabolą, tzn. posiada charakter dydaktyczny. Ponadto był przekonany o tym, że wszelkie pojęcia zapożyczone ze świata aniołów są pochodzenia babilońskiego, za pośrednictwem Persów dotarły one do religii żydowskiej. Dlatego też przyjęcie hierarchii duchów, oprócz jednego Boga było według niego wypaczeniem religii mojżeszowej. Jego śmierć była skutkiem ostrej polemiki z Jochananem.

Na lata 280—315 po n.Chr. przypada działalność trzeciej grupy palestyńskich amoreitów. Nie mamy tutaj wielkich nazwisk. Wymienia się jedynie Eleazara ben Pedatha z Babilonii, który po śmierci Resz Lakisza stanął u boku Jochanana jako jego asystent²⁶. Jochanan nie był zadowolony z nowego asystenta, który w ogóle nie sprzeciwiał się mistrzowi w dyskusji (inaczej niż Resz Lakisz!) i na wszystko odpowiadał „tak” i „amen”. Po śmierci Jochanana Eleazar stanął na czele akademii w Tyberiadzie. Od swoich rodaków z Babilonii otrzymał przydomek „nauczyciel kraju izraelskiego”.

W tym czasie „wymiana naukowa” pomiędzy Palestyną a Babilonią przybrała na sile. I tak np. trzej uczniowie Jochanana: Chija bar Abba, rabbi Ami i rabbi Assi, działający po śmierci mistrza

²⁴ H. Graetz, *dz. cyt.*, 238.

²⁵ S. Dubnow, *dz. cyt.*, 159.

²⁶ Sh. Safrai, *Eleazar ben Pedat*, w: *Encyclopaedia Judaica*, VI, *dz. cyt.*, 596—597.

w Palestynie, pochodzili z Babilonii. Chija odbył podróż do Babilonii i do innych krajów, zbierając kolektę na rzecz dworu patriarchy Jehudy III. Rabbi Ami i rabbi Assi objęli kierownictwo akademii tyberiadzkiej po śmierci Eleazara ben Pedatha.

Pośród trzeciej grupy amoreitów na uwagę zasługuje rabbi Abbahu z Cezarei²⁷. Chociaż był on uczniem Jochanana z Tyberiady, sprzeciwiał się kazuistyce rabinackiej, a jako sędzia i przewodniczący gminy korzystał w rozstrzygnięciach prawnych z własnego doświadczenia. W tym czasie istniała wspólnota żydowska w Cezarei nad morzem, w rezydencji namiestnika cesarza. Tutaj powstała też akademія, która z biegiem czasu konkurowała z akademią tyberiadzką. Przewodniczącym owej akademii został Abbahu, który władał świetnie językiem greckim i doskonale obracał się w rzymskim świecie. Nawet jego córka uczyła się języka greckiego, czym gorszyły się ortodoksyjne kręgi żydowskie. Na to odpowiedział Abbahu, że znajomość języka greckiego jest ozdobą dla dziewczycy. Często reprezentował Abbahu patriarchę w rozmowach z władzami rzymskimi. Nawet rzymskie matrony nadały mu tytuł: „naczelnika żydowskiego narodu”, „sławny przedstawiciel żydowskiej rasy”.

Skutkiem działalności amoreitów palestyńskich było powstanie Talmudu Palestyńskiego w piątym wieku po n.Chr. Nieco później amoreici babilońscy stworzyli Talmud Babiloński, który przewyższył Palestyński, stając się normą prawną dla całego świata żydowskiego.²⁸

DAS HEILIGE LAND IM 3. JAHRHUNDERT N.CHR. — DIE TÄTIGKEIT DER AMORAER

Das 3. Jahrhundert bringt den Verfall der Autorität der kaiserlichen Gewalt. Es macht sich ein religiöser Synkretismus breit, der den späteren Triumph des Christentums vorbereitet hat. Kaiser Caracalla (211—217 n.Chr.) gewährte im Jahre 212 n.Chr. die Rechte und Pflichten der römischen Bürger auch für die Juden. Alexander Severus (222—235 n.Chr.) hatte große Vorliebe für den Judaismus. Nach der Anarchie (235—285 n.Chr.) bestieg Diokletian (285—305 n.Chr.) den Thron; er verfolgte die Christen, schonte aber die Juden. Um diese Zeit entstehen neue Gemeinden in Judäa (z. B. in Cäsarea, Lydda usw.). Der Sohn und Nachfolger von Jehuda ha-Nassi, Gamaliel III. (um 210—230 n.Chr.) verfügte weder über die Gelehrsamkeit noch über die staatsmännische Begabung seines Vaters. Eine neue Blütezeit begann für das Patriarchat unter Rabbi Jehuda II. Nessia. Er verlegte seine Residenz aus Zippora nach Tiberias. In dieser Zeit arbeiteten gelehrte Rabbiner, um das Werk von Jehuda ha-Nassi weiterzuentwickeln. Es waren dies: Chanina bar Chama, Josua ben Levi, Jannai, Jochanan bar Napacha, Simon ben Lakisch, Eleasar ben Pedath, Chija, Ami, Assi, Abbahu und andere.

²⁷ S. Assaf — E. Davis, *Abbahu*, w: *Encyklopaedia Judaica*, II, dz. cyt., 35—36.

²⁸ S. Dubnow, dz. cyt., 162.